

Andrew Archibald Paton - Highlands and islands of the Adriatic, 1847

(prijevod dijela o Mostaru)

Godine 1847. u deltu Neretve iz Dubrovnika stiže pisac i diplomata **Andrew Archibald Paton** (1811. – 1874. g.), a to je vrijeme neposredno nakon posjeta našega znanca Johna Gardnera Wilkinsona. Paton još u ranoj mladosti započinje karijeru putnika i to na vrlo čudan način. Naime, u dobi od dvadesetpet godina, prepješačio je cijeli put od Napulja do Beča s opremom koju su sačinjavali naprtnjača i štap. Kasnije je putovao po istočnoj Europi, Siriji i Egiptu. Godine 1843. imenovan je za vršioca dužnosti generalnog konzula u Srbiji, a 1862. postaje konzul u Dubrovniku. Govorio je francuski i talijanski, ali je rado učio i hrvatski, a na kraju je toliko zavolio dubrovačke pjesnike, da je krajem 1846. spjevao odu Gunduliću.

Paton, koji već tada postaje ekspert za engleske odnose s Austrijom i Turskom, po nalogu britanskog ambasadora u Beču odlazi u Dalmaciju i Crnu Goru kako bi ispitao austrijske luke na Jadranu te o tome podnio opsežan izvještaj. Nakon završetka putovanja, 1847. g. svoje putovanje opisuje u knjizi „Highlands and islands of the Adriatic“ (Visovi i otoci Jadrana). Na svom putu ne stiže u Mostar, ali ga spominje kao „prljavi turski grad,“ kao i dolinu Neretve za koju proročanski predlaže meliorizaciju. Spominje i dragocjen podatak odakle je Ali-paša Rizvanbegović kupovao sadnice duda (murve) za uzgoj dudova svilca, jer je ovaj utemeljio tada značajnu proizvodnju svile na Buni. Od Karlovca putuje kočijom koja prometuje između Beča i Zadra, tada glavnoga grada Dalmacije. Dalje ide obalom sve do Kotora i Cetinja, s namjerom da upozna Njegoša, no to mu ne uspijeva, ali ga ipak kasnije upoznaje u Splitu. Patonov se opis turske granice prema Austriji djelomično podudara s Wilkinsonovim. Među ostalim, u knjizi je objelodanio i kartu Dalmacije, Bosne i Hercegovine, međutim, ona je neovjerodostojna u mnogim elementima. Naročito se to odnosi na ucrtan tok rijeke Neretve, jer njezin izvor prikazuje zapadno od Mostara. No, i pored tih netočnosti njegovi dojmovi su nam dragocjeni.

[...] Sljedeće sam jutro izašao s Neretljaninom kako bih razgledao Fort Opus (Opuzen), koji se pokazao raštrkanim selom od 800 stanovnika. [...] Utvrđenja više nema; tu se sada može vidjeti drvored ogromnih dudova, od kojih neki imaju debela obujma i do petnaest stopa, a to samo dokazuje da je zemlja odlična i duboka. Otišli smo zatim posjetiti pretora (*praetor*)¹ okruga, aktivnog i energičnoga čovjeka koji je mnogo učinio za narod. Voda je ovdje nekad bila vrlo loša, ali je on izgradio neobičnu cisternu koja se širi pri vrhu kako bi primila što više kišnice, a u zidove su joj ugrađene rimske statue i nadgrobni spomenici. Kad bi voda iz Neretve imala egipatske filtre, ništa joj ne bi bilo ravno. Ali, budući ona protječe kroz Mostar, prljavi turski grad, inače glavni grad Hercegovine udaljen osam sati uzvodno, ovdje je smatraju zagađenom. Prije dolaska sadašnjega pretora, na Neretvi nije bilo mlinova i začudo, ovdašnje je stanovništvo mljelo žito s onu stranu granice, u Turskoj, sve dok on nije napravio mlinove. U neposrednoj blizini grada nalazi se veliki rasadnik dudova koji je on osnovao i u kojem rade zatvorenici iz toga kraja. Glavni kupac ovih sadnica je hercegovački paša, koji je već zasadio na tisuće dudova na svojim posjedima. Zbog

¹ Nije jasno zašto Paton upotrebljava riječ *praetor* što je bila titula upravitelja mjesta, grada u starome Rimu.

svoga bogatstva, on je jedini paša u Otomanskome carstvu koji je zadržao svoj zvanični rang skupa s naslijeđenim lokalnim bogatstvom, kao i svoj utjecaj.[...].

[...] Prevezli smo se čamcem na lijevu obalu rijeke, na mjesto gdje se nalazi isturen brežuljak s okruglom tvrđavom. Popeli smo se do nje i pred nama je pukao vidik na čitavu ravnicu. Udaljena brda na sjeveroistoku, koja odvajaju Bosnu od Hercegovine², bijelila su se od snijega. Bliže meni, tamo gdje se rijeka pomalja iz Hercegovine vijugajući kroz ravnicu, nalazi se selo Metković (*Metcovich*) s bazarom na kojem se trguje s Turcima [...].

[...] Metković, posljednje mjesto na granici, nalazi se na strmom brijegu koji zalazi u ravnicu. Vrlo je loše izgrađen jer su kuće pokrivene neobrađenim kamenim pločama koje naliježu jedna na drugu kao crijep od škrljevca. Ulice koje povezuju dijelove sela prerastaju u stepeništa zbog strmenitosti brijega; no, zahvaljujući svom položaju, Metković je zdraviji od Opuzena, a činjenica da je jedan mali dio ravnice isušen i obrađen pokazuje kako bi ovaj kraj mogao biti izuzetno plodan kad bi se sistematski učinio pogodnim za poljoprivredu. [...]

[...] Metković je sedam sati udaljen od Mostara, glavnoga grada Hercegovine. Turcima se najviše prodaje sol, ali očigledno da Metković, iako mu je klima loša, ima povoljan položaj za trgovanje, jer mu je more lako dostupno, a do Mostara vodi put riječnom dolinom, za razliku od ceste iz Dubrovnika koja stalno ide uzbrdo ili nizbrdo. Budući je Dalmacija uzak pojas zemlje između Turske i Jadrana, ona ne može opstati bez trgovine s unutrašnjošću, a Bosanci, lišeni pogodne veze s Crnim morem, Sredozemljem ili Jadranom, primorani su se okrenuti Dalmaciji. Stoga se cijelom dužinom granice, svakih dvadeset ili trideset milja, nalazi po bazar i karantena kao što je i ovdje. Prije 1814. karavni su nesmetano putovali do bilo koje luke na obali, ali kako je te godine strašna kuga opustošila Makarsku (*Macarsca*) i druga mjesta, trgovina se svela na bazare duž granice. To je rezultiralo velikim gubitcima, štetom i opadanjem svih malih gradova na obali koji su izgubili povlasticu prihvata karavana u pratnji zdravstvenih službenika. Međutim, Split i Dubrovnik su kasnije ponovno dobili ovu povlasticu. Tako, ma koliko se kršćanska Dalmacija i muslimanska Bosna mrzile, one ne mogu jedna bez druge. Hladna, planinska Bosna treba ulje iz tople Dalmacije, a suha Dalmacija, sa svoje strane, treba stoku sa zelenih bosanskih pašnjaka. Bosni, koja je bez mora, potrebni su kolonijalna roba i proizvodi primorske Dalmacije, a siromašnoj Dalmaciji potrebno je žito iz plodnih aluvijalnih dolina Bosne. Ali treba samo pogledati ovu dolinu Neretve kako bi se shvatilo da je Dalmacija beskrajno više ovisna o Bosni nego što bi trebala biti. Šljuka, nesit i divlja patka obitavaju u ovim krajevima koji bi, uz umjeren utrošak kapitala, mogli državi donijeti ogromnu korist. [...]

(Preveo: Tibor Vrančić)

² Ovdje je najvjerojatnije pogrešno obaviješten da je planina pod snijegom Ivan, umjesto Velež ili Prenj. Naime, iz Metkovića se Ivan planina ne može vidjeti.